

מפגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

גיליון מיוחד בנושא

**נוער לסבי, הומוסקסואלי, טרנסג'נדרי
וביסקסואלי (להט"ב): התבגרות, זהות וסיכון
בתוך חברה הטרוסקסואלית**

עורך-אורח: ד"ר גידי רובינשטיין

כתב עת • גיליון 33

סיוון, תשע"א – יוני 2011

מתלבטים עם בחירה: דילמות ודרכי התמודדות של בני נוער הומוסקסואלים בציבור הציוני-דתי בישראל

זאב שבידל

תקציר

המאמר עוסק בהתמודדויות של בני נוער הומוסקסואלים ישראלים השייכים לציבור הציוני-דתי בישראל – אוכלוסייה שעד כה לא הוקדשה לצרכיה הייחודיים תשומת לב מחקרית. המאמר סוקר את הרקע התאורטי הכללי בנושאי הומוסקסואליות ודת, כמו גם את השינויים בחברה הציונית-דתית בישראל שאפשרו את העלייה של סוגיית בני נוער הומוסקסואלים דתיים לסדר היום. התמודדויות ייחודיות של בני נוער אלו מתוארות על ציר התפתחות נטייה מינית על פי המודל התאורטי של אליצור, מינצר וזיו (Elizur & Mintzer, 2001; Elizur & Ziv, 2001). החלק האחרון מוקדש להתמודדות הראויה של אנשי חינוך וטיפול במערכת החינוך הדתית.

מילות מפתח: הומוסקסואליות, דתיות, בני נוער, ציונות דתית

מבוא

הסוגיה של היחסים בין זהות דתית לזהות הומו-לסבית מקבלת חשיפה גוברת בעשור האחרון (Dahl & Galliner, 2010; Shuck & Liddle, 2001). זאת עקב מספר סיבות: מצד אחד, משנות השבעים של המאה העשרים חקר האוכלוסייה ההומו-לסבית זכה ללגיטימציה משמעותית, וכך עומד לרשותנו מאגר משמעותי של ידע מחקרי על אודות הנטייה ההומו-לסבית; מצד שני, ההתייחסות המחקרית הקיימת כלפי נציגי קבוצות דתיות ואתניות שונות **בתוך** האוכלוסייה ההומו-לסבית היא מועטה יחסית (Davidson, 2000). נוסף על כך, בקרב מקצועות בריאות הנפש קיימת מגמה הולכת ומתעצמת של התייחסות מחקרית וטיפולית לגיוון האישי של הפונים, הן בתחום של נטייה מינית והן בתחומים של זהות אתנית, לאומית ודתית (American Psychological Association, 2005). על רקע כל אלו, מתעצם הצורך להיכרות מחקרית עם גווייה השונים של האוכלוסייה ההומו-לסבית.

יש לציין כי גם בחקר הדתיות והרוחניות קיימת בשנים האחרונות התעוררות גדולה, שמביאה לגדילה משמעותית בהיקף הידע המחקרי שקיים בנושא. תחום שתופס במיוחד את תשומת הלב המחקרית הוא הזיקה ההדדית בין הדתיות לבין בריאות הנפש (Oman & Thorenson, 2005). בנושא זה מתגלה כי רמת דתיות גבוהה נמצאה במתאם חיובי גבוה עם רמות נמוכות של התמכרות לחומרים פסיכואקטיביים, דיכאון,

ניסיונות אבדניים ולחץ (Rostovsky, Danner & Riggle, 2008). כמו כן, רמה גבוהה של דתיות נמצאה במתאם חיובי עם מספר מדדים חיוביים בתחום בריאות הנפש, כגון דימוי עצמי גבוה ותחושת סיפוק בחיי היום יום (Krause, 2003). מאידך גיסא, בחלק מהמחקרים שהוקדשו לבחינת הקשר בין רמת הדתיות לבריאות הנפשית של אנשים דתיים הומו-לסבים, נמצא לעתים דווקא מתאם שלילי בין רמת הדתיות לבריאות הנפשית. מחקר שבדק את הקבוצות הדתיות הקיימות בארצות הברית מצא כי מתוך 2,500 קבוצות דתיות הקיימות שם, רק מעטות לא מגנות את ההומוסקסואליות כחטא (Sherkat, 2002). כתוצאה מכך, רבים מן האנשים ההומו-לסבים המגדירים את עצמם כדתיים חשים קונפליקט חזק בין זהותם ההומו-לסבית לזהותם הדתית (Dahl & Galliher, 2009, 2010). מחקר שנעשה על צעירים הומו-לסבים מצא כי אלו מביניהם שמגדירים את עצמם כשייכים לקהילה דתית כלשהי גילו רמות גבוהות יותר של הומופוביה עצמית מאשר קבוצת הביקורת החילונית של בני נוער שאינם משייכים את עצמם לקבוצה דתית כלשהי (Ream & Savin-Williams, 2005). מאידך גיסא, מחקר אחר מצא שרמה גבוהה של דתיות בקרב בני נוער הומוסקסואלים הייתה עבורם גורם מגונן מפני התמכרות לסמים והתנהגויות של הרס עצמי (Rosario, Yali, Hunter & Gwadz, 2006). אין כרגע הסבר אחיד לחוסר התאימות בין הממצאים בתחום. הסברים שונים העלו את האפשרויות שדתיות יכולה להוות גורם חיובי מבחינה רגשית עבור בני נוער שקיבלו את זהותם ההומוסקסואלית, והם חברים בקבוצה או בקהילה דתית שמקבלת אותם. אפשרות הסבר נוספת היא להבחין בין המדדים וההיבטים השונים של מושג הדתיות (Dahl & Galliher, 2010), והתייחסות אליהם בפרק המוקדש למינוח ומתודולוגיה של המאמר להלן.

מאמרי מוקדש להתוויה של סוגיות המעסיקות את הנוער הדתי ההומוסקסואלי בציבור הציוני-דתי בישראל ולהתפתחויות שהתרחשו סביב הנושא בעשור האחרון. מדובר בתיאור ראשוני על סמך היכרותי האישית עם בני נוער דתיים הומוסקסואלים רבים בציבור זה, הן ברמה הרעיונית-אידאולוגית והן ברמה הסוציולוגית-ציבורית, וכן על סמך מעורבות במערך התמיכה בהם במשך שנים אחדות. אין כאן נתונים כמותיים ולא הסקות סטטיסטיות בעלות מובהקות מחקרית. הכוונה היא שהמאמר יהווה מרכיב להשלמת תמונה על מצבו של נוער הומו-לסבי בישראל בגיליון הזה, ובמקביל, יהווה תרומה צנועה לבניית תשתית של ידע מחקרי בנושא הנוער ההומו-לסבי בישראל, ואולי אף יגרור בעקבותיו הרחבה של מחקר איכותני או כמותי, אשר תבסס את טיעוניו או תפריך אותם.

הבהרות על מתודולוגיה ומינוח

אפתח במילים אחדות על מתודולוגיה ומינוח ועל המתודה וההגדרות שבהן אשתמש לאורך המאמר. ראשית, מאז שהספרות המחקרית החלה להשתמש במונחים "זהות הומוסקסואלית" (Savin-Williams, 2006) ו"דתיות" (Emmons & Paloutzian, 2003), קיימות מחלוקות כיצד להגדירם ולכמת אותם. למשל, האם נכון להגדיר אותם בצורה בינארית (להט"ב-הטרסקסואל; דתי-חילוני) או שמא דווקא באמצעות רצף?

האם נכון להשתמש בהגדרה אחידה למונחים "נטייה מינית" או "דתיות", או שמא ראוי להבחין בין המרכיבים השונים של המונח (ב"נטייה מינית" – בין הגדרה עצמית, פנטזיות והתנהגות. ב"דתיות" – בין תפיסות רוחניות, קיום מצוות הדת, הזדהות עם דוקטרינות רעיוניות או השתייכות סוציולוגית). המאמר הנוכחי אינו מתיימר להכריע במחלוקת אלו, אך הוא נוקט עמדה צנועה מטעמים שימושיים. הוא מאמץ **הגדרה עצמית** כמדד שקובע התייחסות, כלומר הוא רואה כל נציג של ציבור ציוני-דתי בישראל שמצהיר על עצמו כהומוסקסואל וכדתי בתור שכזה, מבלי לבחון רכיבים שונים של הגדרה עצמית כוללנית זו. הדגש הוא על הגדרה עצמית ולא על התפיסה הסביבתית, שכן רבים מהסובבים את בני הנוער האלו חושבים שאינם "באמת דתיים" לפי הגדרתם, בעוד שאחרים סבורים ש"אינם באמת הומוסקסואלים". לכן הגדרה עצמית נבחרה כבחירה שימושית המאפשרת דיון.

שינויים בחברה הדתית בישראל ביחס להומוסקסואליות

בטרם אגש לדיון בהתמודדויות של הנוער הדתי ההומוסקסואלי בישראל, מן הראוי לבחון כיצד נושא ההומוסקסואלים בחברה הדתית התגבש והפך למושא דיון. עד שנות האלפיים נושא זה לא נדון כלל – לא ברמה המחקרית ואף לא כסוגיה בדיון ציבורי (Ariel, 2007). זאת מתוך ההנחה שרווחה, שהנושא "אינו קיים" בתוך הציבור הדתי, כיוון שאיסור חמור על ההתנהגות ההומוסקסואלית מצד אחד ודגש חברתי חזק על הקמת המשפחה והבאת ילדים לעולם מצד שני, מונעים למעשה את היווצרותה והתגבשותה של זהות הומוסקסואלית אצל אדם דתי. עד שנות האלפיים היה גם ברור, כי אם אדם דתי "יצא מהארון" בתוך הקהילה הדתית ויכריז על עצמו כהומוסקסואל גלוי, הקהילה תגיב כלפיו בנידוי וחרם, והוא לא יוכל להמשיך להתקיים כחבר מן המניין בקהילתו. עדויות אנקדוטליות באשר למצבם של הומוסקסואלים דתיים באותן שנים, מספרות על חיים "עמוק בארון", לרוב במסגרת של נישואים הטרנסקסואליים, תוך מציאת סיפוק מיני בקשרים מיניים מזדמנים ותחושה קשה של סלידה עצמית (Walzer, 2000).

השינוי החל כאמור מתחילת שנות האלפיים, וניתן לייחס אותו למרכיבים אחדים (להרחבה, ראו שביידל, 2006):

◀ חשיפה הולכת וגוברת של הציבור הדתי להיבטים שונים של החיים המודרניים ודיון אינטנסיבי על אופן שילובם הראוי בעולם הדתי (שלג, 2000).

◀ הופעת האינטרנט כאמצעי תקשורת חדש בציבור הדתי, מה שסייע בהצפת הנושא ההומו-לסבי בקרב ציבור זה בכמה דרכים: הפורומים אפשרו לתקשר אחד עם השני מבלי להיחשף, באתרי אינטרנט ניתן להפנות לרבנים שאלות אנונימיות שאינן כרוכות בחשיפה, וכן קיימים ערוצי תקשורת דתיים עצמאיים שאינם נתונים לפיקוח רבני (אתרי יהדות של "מעריב" ו"ידיעות").

◀ התגברות הכתיבה המחקרית העוסקת בדתיים ההומו-לסבים (קורן, 2003; שביידל, 2006) מורידה מהנושא את תחושת ה"טאבו".

◀ תחילת הופעתם של סרטים תיעודיים ("לפניך ברעדה", "את שאהבה נפשי"), סרטים עלילתיים ("ואהבת", "עיניים פתוחות", "סודות") והצגות ("קודש 18", "שניים"), שבין הגיבורים שלהם ישנם הומוסקסואלים ולסביות דתיים. הקונפליקט של הקיום הדתי ההומו-לסבי התחיל לנכוח משמעותית על המסך מול קהל הצופים הדתי. היחס המנוכר של דיון בהומוסקסואליות כבבעיה מופשטת התחלף בדיון עקרוני במציאות חייהם של הומוסקסואלים ולסביות כאנשים חיים אמתיים, ובעיקר – כאנשים שהם חלק מן הקהילה הדתית, ולא ה"אחר" המנוכר והזר.

◀ התבססות הולכת וגדלה של ארגונים דתיים הומו-לסביים (ארגון של לסביות דתיות – "בת קול", ארגון של הומוסקסואלים דתיים – "חברותא", עמותה למען הומוסקסואלים דתיים – "הו"ד"), שעוסקים בפעילות חברתית למען דתיים הומו-לסביים ובפעילות ציבורית למען קבלתם בקהילה הדתית.¹

כל המרכיבים שמניתי גורמים לכך שמצבם הרגשי והתודעתי של בני נוער דתיים הומוסקסואלים כיום שונה מאוד מזה שהיה לפני שנים ספורות בלבד. חייל דתי הומוסקסואל שהתראיין לספרו של קפלן (1999), תיאר חוויה של בדידות קיצונית, שהייתה כרוכה בכך שלאיש לא היה מושג על מצוקתו, ואפילו לרבנים שאליהם פנה בשאיפה למצוא מזור למצוקתו, לא היה מענה של ממש. תחושה דומה שוררת במסמכים נוספים מהתקופה המדוברת (אבני ולוז, 2000). כיצד, אם כן, חי בן נוער דתי הומוסקסואל כיום? מהם הלבטים הקיומיים שלו, והיכן הוא מחפש מענה?

מודל תהליכי גיבוש נטייה מינית בקרב בני נוער דתיים

בספרות קיימים כמה מודלים תאורטיים המתארים התפתחות של נטייה הומוסקסואלית (Cass, 1979, 1996; Troiden, 1988, 1989). החל מסוף שנות התשעים הוצבו סימני שאלה בנוגע למודלים לינאריים אלו. הביקורת התרכזת בהתעלמות המודלים הללו מהקשרים אישיותיים והיסטוריים של התפתחות הנטייה המינית (Kimmel, 2000; Schippers, 2001). בהתחשב בביקורת הזו ובאופיו של המאמר הנוכחי, המודל המשולב שהציעו חוקרים ישראלים (Elizur & Mintzer, 2001; Elizur & Ziv, 2001) נבחר לשמש כבסיס תאורטי. מודל זה, המתאר בתמציתיות את שלבי ההתפתחות של הנטייה ההומו-לסבית, הוא מודל תלת-שלבי, מודולרי, שאינו מבוסס על ההתפתחות הכרונולוגית של הדברים, ושלביו יכולים להשתלב זה בזה בצירופים שונים על ציר הזמן. יתרון נוסף של המודל הזה הוא בכך שהמחקרים שעליהם התבסס בוצעו על מדגם של אוכלוסייה הומו-לסבית בישראל, והוא רגיש תרבותית. בהמשך אציג בקצרה כל אחד מהשלבים ואת הקשיים האפשריים שעלולים להתעורר אצל בני נוער דתיים הומוסקסואלים בכל שלב.

1 אתר ארגון "בת קול" – לסביות דתיות: <http://www.bat-kol.org/>; אתר ארגון "חברותא" – קבוצה חברתית של הומוסקסואלים דתיים בחסותו של "הבית הפתוח" בירושלים: <http://havruta.org.il/>; אתר ארגון "הו"ד" – הומוסקסואלים דתיים, עוסק בפעילות בקרב רבנים ואנשי חינוך דתיים: <http://www.hod.org.il/>; אתר ארגון "שבל" – הסברה בנושאים הומו-לסביים בבתי הספר הדתיים: <http://sites.google.com/site/shovalgroup/>; אתר "כמוך" – עם דגש על נאמנות הלכה האורתודוקסית המקובלת: <http://www.kamoha.org.il/>

שלבי המודל

הגדרה עצמית

הגדרה עצמית כוללת הבחנה של הפרט במשיכתו כלפי בני מינו, בדיקה ובחינה של משמעות המשיכה הזו תוך השוואה לקבוצת השווים והחלטה באשר להגדרה העצמית. תחושות נפוצות בשלב הזה הן חרדה ותחושת בדידות, המתלוות לעתים קרובות לניתוק חברתי. הניתוק יכול להיות הן מצדו של הפרט עצמו, שחש שלא בנוח עם החברה בעודו מתלבט בנוגע לזהותו, הן מצד החוג החברתי, שאינו מקבל התנהגות חריגה והתרחקות, או אף שילוב של שניהם – הרחקה עצמית ודחייה חברתית. מקובל לחשוב כי בשלב הזה קיימת רמת סיכון גבוהה להתנהגויות של אבדנות והרס עצמי בקרב הנוער ההומו-לסבי (Cochran & Mays, 2000; McDaniel, Purcell & D'Augelli, 2001). בני נוער דתיים הומוסקסואלים כיום יכולים לחוות את השלב הזה בגילים המוקדמים יחסית, כמו 14–15. זאת עקב חשיפה למידע סביב נטייה הומוסקסואלית בתקשורת ובאינטרנט, מידע שלא היה נגיש קודם לכן. בני הנוער בגיל הזה פונים עם שאלותיהם ותהיותיהם גם למורים ומחנכים, גם לאנשי מקצועות טיפוליים וגם לקבוצות תמיכה. שאלה דומיננטית החוזרת על עצמה בשלב הזה היא: "האם אני יחיד בעולם עם 'הדבר הזה'?" ובדרך כלל היכולת להגדיר את "הדבר הזה" או את "הרגשות האלו" או לייחסם למונח מסוים עדיין חסרה או חלשה. ככל שהיכולת הזו מתפתחת, בני הנוער עלולים לחוש את עצמו בודדים ומרוחקים יותר. הקשיים המאפיינים שלב זה הם, בין השאר:

◀ **רגשי אשם.** בני נוער דתיים הומוסקסואלים מתמודדים עם מכלול של רגשי אשם שמקורם גם בתפיסה החברתית וגם בתפיסות הדתיות, לעתים קרובות ללא יכולת של ממש להבחין ביניהם. הקושי הוא סביב תחושתו של הפרט שבאיזשהו אופן הוא "לא נכון" והתחושות שלו (ולא המעשים) הן הפסולות מבחינה דתית. נוסף על כך, לעתים קרובות הוא עלול לחוש שהוא "רע", "מלוכלך", "טמא" וכדומה. יש לציין כי אחד מדפוסי התגובה האופייניים הקיימים אצל רבים מן הנערים הוא ניסיון לפצל את ה"אני" ההומוסקסואלי שלהם מה"אני" הדתי. הדבר עלול לבוא לידי ביטוי למשל בקיום יחסי מין מזדמנים במקומות רחוקים ממקום מגוריו של הנער וממקום שבו מכירים אותו, עם אנשים שאינם מוכרים לו, בצורה בלתי אישית ולעתים אף לא מוגנת. קיום יחסים מן הסוג הזה נתפס לעתים קרובות כ"אמצעי הפורקן" הזמין והאפשרי היחיד – אך מטבע הדברים הוא עלול להעצים את רגשי אשם והסלידה העצמית, לערער את הדימוי העצמי ואף לגרום לשקיעה בדפוס חוזר של קיום יחסים מנוכרים והלקאה עצמית.

◀ **ייאוש.** תחושה זו עלולה להתעורר כשבני הנוער רואים שהנטייה המינית "לא עוברת" והתחושות מלוות לאורך זמן. הם עלולים לחוש שאין להם תקווה בחיים ולשקוע בדיכאון קליני או בהתנהגויות שונות של הרס עצמי, כולל התנהגויות מסוכנות, צריכת חומרים פסיכואקטיביים או ניסיונות אבדניים.²

◀ **תחושת ניכור ובדידות.** חוויית בדידות חוזרת שוב ושוב בסיפוריהם האישיים של בני נוער דתיים הומוסקסואלים. אחד המשפטים שחוזר על עצמו כמעט כל פעם הוא: "הייתי בטוח שאני היחיד בעולם עם הדבר הזה ואין עוד משהו כמוני". כמו כן, רבים מהם סובלים מתחושת ניכור, שהיא לעתים קרובות כפולה – הן כלפי הציבור הדתי, ובמיוחד בני המשפחה, שלפי החשש עלולים להגיב בדחייה ברגע שידעו על נטייתו המינית של הנער, והן כלפי הקהילה ההומו-לסבית הכללית, שמגלה לעתים קרובות עוינות כלפי אנשים דתיים, מתוך תפיסה כוללנית שלהם כנציגי ממסד דתי הומופובי.

◀ **מחסור בידע מוסמך על מיניות ונטייה מינית.** מערכת החינוך הציונית-דתית מרגישה לעתים קרובות שלא בנוח עם נושאים הקשורים למיניות. נושאים אלו נתפסים כבלתי ראויים, בלתי צנועים וכאלו שאין סיבה שהרווקים ורווקות יהיו מודעים להם. מדובר גם בתכנים מיניים הטרנסקסואליים נורמטיביים, "בינו ובינה", קל וחומר בדברים שהם חריגים ולא מקובלים, כמו נטייה מינית הומוסקסואלית.

◀ **משברים דתיים.** משברים סביב אמונה דתית מתבטאים אצל בני נוער דתיים הומוסקסואלים בדרכים שונות ולעתים מנוגדות: חלקם מפסיקים שמירת מצוות חלקית או בשלמות, וזאת מתוך מניעים שונים – כעס על אלוהים ש"עשה אותם פגומים", תחושה שהאל "לועג להם", תחושה ש"אם התורה אוסרת עליי משהו שטבוע בי, אז לבטח יש בה בעיה או שהיא לא נכונה" וכן הלאה. מדובר במשבר שמלווה פעמים רבות בזעם כלפי הדת והאמונה, ואף בהתנהגות מוחצנת של מעבר על מצוות דת שונות, לאו דווקא כאלה שקשורות ישירות להתנהגות מינית; אך קיימת גם תגובה הפוכה – התחזקות אדוקה בשמירה על מצוות הדת, מתוך תפיסה שהדבר יועיל איכשהו לשינוי הנטייה המינית, או מתוך רצון "לברוח" מההתמודדות אתה למסגרת הומוגנית מוגנת. כאן יש לציין, כי רבים מבני הנוער הדתיים מבלים חלק גדול מתקופת ההתבגרות שלהם במוסדות חינוך פנימייתיים ללא נוכחות של המין השני. משמעת הלימודים במוסדות אלו גבוהה ועומס הלימודים רב, והם יכולים לשמש לבני הנוער מקלט נוח, כיוון שהוא מספק מעין הסבר לתחושות ההומוסקסואליות שלהם ("אני נמצא כל הזמן רק עם בנים, ולכן אני מרגיש כך"). אחרים יכולים אף לעבור מאורח חיים חילוני או מסורתי לאורח חיים דתי יותר, על מנת לחוש בטוחים או לספק לעצמם מסגרת שלדעתם תשחרר אותם מנטייתם המינית. לעתים אף ניתן לשמוע הבטחות מפורשות של רבנים, שניהול אורח חיים דתי תקין יגרום להיעלמותה של הנטייה ההומו-לסבית. מובן שכאשר נער יראה

<< עשרות רבנים מהזרם הליברלי של הציונות הדתית בארצות הברית ובישראל. מטרת המסמך הייתה להתוות נקודות התייחסות לדתיים ההומו-לסבים בקהילה הדתית. ראו באתר: <http://statementofprinciplesnyc.com/> ב-6 בספטמבר 2011: "יהודים בעלי נטייה הומוסקסואלית המתגוררים בקהילה אורתודוקסית נאלצים להתעמת עם אתגרים קהילתיים, פסיכולוגיים ורגשיים רבים, הגורמים להם ולמשפחותיהם סבל רב. לדוגמה: בקהילתנו נטייה הומוסקסואלית מגדילה משמעותית את הסיכון להתאבדות בקרב בני נוער. רבני קהילות צריכים לגלות רגישות ואמפתיה לעובדות אלו. רבנים ואנשי מקצוע בתחום בריאות הנפש חייבים לספק סיוע אחראי ומוסרי לחברי קהילה המתמודדים עם האתגרים האלה" (תרגום שלי).

שהדבר לא קורה לאורך זמן, הוא עלול לחוש אכזבה ולחוות משבר ותנועה לכיוון הפוך – מאמונה לאכזבה ולחוסר אמונה.

קבלה עצמית

זוהי קבלה של הנטייה ההומוסקסואלית כחלק בלתי נפרד מהזהות האישית. השלב הזה כרוך ברגשות מעורבים – מצד אחד הפרט חש הקלה כתוצאה מהגעה ל"תשובה" לשאלות המעיקות וסיום ההתלבטות סביב הזהות, אך מצד אחר – לעתים קרובות הוא מבין שמסלול חייו עומד להיות שונה מזה של הרוב. לכן בשלב הזה משתלבים תכופות תהליכים של אבל רגשי על אי-הגשמת החלום של הקמת משפחה הטרוסקסואלית שהפרט ספג במהלך התבוננות שלו. בני נוער דתיים הומוסקסואלים עלולים לחוש אבל חריף יותר מאלו החילונים, כיוון שהקמת המשפחה תופסת מקום גבוה מאוד בסדר העדיפויות של החברה הדתית, ונישואים נחשבים בקרבה לשלב השיא של החיים. לכן ההתמודדות של בני הנוער בשלב הזה כרוכה גם בעיבוד האבל הרגשי על מסלול החיים הנורמטיבי שלא ילכו בו, וגם בתחילת בחינה של אפשרויות חלופיות. לעתים קרובות אף ישנה התלבטות, האם להישאר בקהילה הדתית ולהיות חלק ממנה, או לעזוב אותה. אם הפרט מחליט להישאר, הוא יכול להחליט לעבור לשלב של חשיפה.

חשיפה

החשיפה היא הודעה של הפרט לאחרים על נטייתו המינית. יש לציין שקיימים סוגי חשיפה שונים: חשיפה כלפי קהילה הומו-לסבית, חשיפה כלפי אחרים משמעותיים הטרוסקסואלים וחשיפה כלפי משפחה. חשוב גם להבחין, שכל סוגי החשיפה שמניתי הם חשיפה מצומצמת ואינם מה שמכונה "יציאה מהארון", כלומר חשיפה רחבה או הפסקת הסתרת הנטייה המינית. נושא החשיפה הוא מורכב ביותר עבור בני נוער דתיים הומוסקסואלים. סיבה משמעותית לחששם מהחשיפה היא שהחברה הציונית-דתית היא לרוב בעלת רשת חברתית צפופה ביותר. בניה ובנותיה מרושתים ביניהם במספר גדול של קשרים, שכוללים גם קשרים עם משפחה מורחבת וגם שותפות דרך מוסדות הלימודים ואזורי המגורים של המגזר (תופעה חברתית שקיבלה את השם "חוק הדתיים השלובים"). באינטראקציות חברתיות שונות מתקיים שיח חברתי אינטנסיבי שעוסק לעתים קרובות באיתור מועמדים פוטנציאליים לנישואים ובמחשבה על רמת ההתאמה ביניהם. כך חשיפה של נטייה מינית עלולה להיות מופצת במהירות רבה ובהיקף רחב ביותר, גם אם היא נעשית בתוך קבוצה מצומצמת של אנשים. בנסיבות אלו קיים גם שיח סביב "בעיות במשפחה", שעלול להוביל לתחושה של נתק עם משפחה שנתפסת כחריגה עקב זהותו המינית של אחד מבניה. במילים אחרות, חשיפת נטייה הומו-לסבית בציבור הדתי יוצאת משליטה בקלות. סביר להניח שזו אחת הסיבות לכך שהחשיפה אצל בני נוער בציבור הזה נעשית על פי רוב בגיל מאוחר יותר מאשר אצל חבריהם החילונים (Mark, 2008). בשלב החשיפה ייתכן כי הם מתחילים לחשוב על שילוב זהותם הדתית עם זהותם ההומוסקסואלית.

המלצות לדרכי תמיכה בנוער דתי הומוסקסואלי

החלק הזה של המאמר מציע כמה כלי התמודדות למחנכים ואנשי הטיפול, והוא מבוסס על המלצות כלליות לאנשי החינוך העובדים עם בני נוער הומוסקסואלים (Depaul, Walsh & Dam, 2009; Goodrich & Luke, 2009; Savage, Prout & Chard, 2004), וגם על ניסיונות העבר לשרטט קווים להתייחסות לבני נוער אלו במערכת החינוך הדתית (Wolowelsky & Weinstein, 1995).

המטרה היא להתוות קווים ראשוניים להתמודדות חינוכית-טיפולית עם סוגיית בני הנוער הדתיים ההומוסקסואלים. חשוב שההתמודדות הזו תיעשה במספר רבדים, שמטרתם התייחסות הולמת לעולמו הרגשי של הנוער וגם הקמת רשת תמיכה חברתית נאותה סביבו; ראשית, חשוב לתת לנער את התחושה שיש מקום לגיטימי לשאלותיו, והוא לא הופך לסוטה או דחוי בגלל עצם התמודדותו. משקלה של סטיגמה בנושא הזה עלול להיות כבד מאוד, והחשש לפנות עם שאלה לדמות סמכותית רב ביותר. לכן ייתכן שלנער קשה לקיים את השיחה מיזמתו, ועל המחנך לעשות צעד לקראתו – גם ברמה הכללית וגם ברמה האישית; ברמה הכללית, ניתן לשלב תכנים שמדברים על התמודדות עם נטייה מינית בשיחות עם תלמידים, ובכך להדגיש שלא מדובר במשהו מביש או סוטה ולאפשר דיבור ודין. יזמה לשיחה מצדה של דמות סמכותית נחשבת לצעד נועז אך כזה שמאפשר פריצת דרך והתמודדות עם תכנים שרבים מבני הנוער האלו מתקשים לבטא באופן כללי, ובוודאי ביחס לעצמם; ברמה האישית, מדובר בנכונות לגשת לתלמיד שמזהים אצלו איתות של מצוקה, כמו: קשיי תפקוד יום יומיים, נטייה לדיכאון, התעניינות מודגשת או כפייתית בנושאים הקשורים לנטייה מינית או היפוך תגובה של יחס עוין במיוחד לנושא ההומו-לסבי. חשוב לאפשר מקום שבו ניתן יהיה לדבר בכנות ובפתיחות בארבע עיניים וללבן את הדברים. בשיחה כזו חשוב להקדיש מחשבה למציאת מילים ומושגים מתאימים, שכן לעתים תגובה תמימה, כמו המלצה ללכת למקווה, עלולה להתפרש אצל הנער כאמירה שמגדירה אותו כטמא ומרחיקה אותו. לכן חשוב לברור את הביטויים הנכונים ברמה המילולית ובשפת הגוף (כגון חיבוק). ניתן למנף את הגילוי מצדו של תלמיד ליצירת קשר חינוכי מעמיק וארוך טווח.

מחנכים ויועצים נמנעים לעתים קרובות מעשייה זו, מתוך חשש שבאופן כלשהו, עצם העלאת הנושא יגרום לכך שמחשבות או רגשות מסוימים יתעוררו או "התופעה" תתפשט. כמשקל נגד לטענה הזו עולה הטענה כי בני הנוער בזמננו חשופים ממילא למידע מגוון מאוד בתחום המיני, כולל מידע על נטייה מינית, ובשנים האחרונות רבים אף מכירים אישית אנשים דתיים הומוסקסואלים. לכן היעדר השיח אתם מצד המחנכים והיועצים עלול לגרום להם לחפש תשובות במקום אחר.

חשוב שדמות חינוכית או דמות טיפולית שעורכות שיחה על הנושאים הקשורים לנטייה מינית תהינה ערוכה לכך. ראשית, במסגרת של הכנה לשיחה, יש ללמוד דברים על נטייה מינית הומוסקסואלית ולהתעדכן בידע כללי מחקרי בנושא. כמו כן, חשוב להעמיד לרשותו של נער דתי הומוסקסואלי מקורות שמהם יוכל הוא עצמו להרחיב את ידיעותיו. חשוב לתת לו תחושה שהוא מתמודד עם קשיים שעוד רבים

מתמודדים עמם, ובעיקר – שההתמודדות שלו אינה משפיעה לרעה על היחס של המחנך או היועץ כלפיו. מדובר כאן בסוגיה רגישה במיוחד, כי אחרי שיחה שכרוכה בחשיפה של לבטים סביב נטייה מינית מצדו של נער, הוא נמצא בעמדה של פגיעות גדולה. גם צמצום בתקשורת של הדמות הסמכותית עם הנער בשל עומס ואילוצי זמן עלול להתפרש על ידי האחרון כדחייה על רקע נטייתו המינית. לכן על המחנך או היועץ לקחת בחשבון שייתכן כי שיחה כזו תדרוש מעקב.

חשוב שהקשר עם דמות רבנית לא תחליף מעורבות טיפולית, אם יש בה צורך. יש להפנות לטיפול בכל מקרה שבו מזהים מצוקה אקוטית, במיוחד בגיל ההתבגרות. יש לזכור גם את האפשרות שאצל חלק מבני הנוער עלול טיפול רגשי להיחשב בעל תיוג שלילי, משהו שמיועד ל"משוגעים" כביכול. לכן יש לתאר את הטיפול הרגשי במושגים נורמטיביים והולמים, במיוחד עבור מישהו שנמצא בהתלבטות או על פרשת דרכים. כשמדובר על הפניה לדמות טיפולית ספציפית, חשוב לוודא שמדובר באיש מקצוע בעל ידע בתחום של נטייה מינית וניסיון טיפולי בתחום. כאן מתעורר לעתים קרובות מעין "קושי כפול" – מתוך מחשבה שאיש טיפול דתי עלול לגלות יחס שלילי או סטיגמטי כלפי נער דתי שמתלבט באשר לנטייתו המינית, קיימת נטייה לשלוח אותו דווקא לאיש טיפול חילוני, שיהיה בעל גישה חיובית לנושא. ברם יש בהחלטה כזו גם צדדים בעייתיים: אחד מהם הוא שאין זה בטוח כי מטפל חילוני מכיר ומבין את עולמו הדתי של הנער; השני הוא שהתנהלות כזו עלולה להיתפס כמעין ניסיון להרחיק את העיסוק בנטייה המינית מהעולם הדתי "החוצה". כאמור, מדובר בנער דתי הומוסקסואל שנמצא בתחילת התהליך של התמודדות עם נטייתו המינית וזה עתה אזר אומץ לפתוח את השיחה עליה עם דמות כלשהי שבה הוא נותן אמון. לכן ייתכן כי עדיף לשלוח את הנער דווקא לאיש טיפול דתי בעל רמת ידע מקצועי מתאימה.

כאן חשוב לומר מילים אחדות על הפניה למה שמכונה "טיפול המרה" – טיפולים שנועדו לשנות נטייה מינית.³ על טיפולים מסוג זה כבר נאמר רבות, הן בהקשר הכללי (Haldeman, 2004) והן בהקשר היהודי (Borovich, 2008). הביקורת העיקרית עליהם מתמקדת בתשתית האתית הבעייתית שלהם כמו גם בחוסר ראיות מחקריות ליעילותם הטיפולית ברמה מספקת,⁴ אך ייתכן כי החוויות של בני נוער דתיים הומוסקסואלים שעברו את טיפולי ההמרה השונים מלמדות שיש לראות את התופעה הזו באופן מורכב יותר, ואף קיים לכך אישוס מסוים מהספרות בנושא (Glassgold, 2008); לעתים, טיפולי ההמרה הם מקום שבו בני הנוער הדתיים

3 טיפולים אלו מתבצעים בארץ בעיקר בחסות הארגון "עצת נפש". מידע נוסף ניתן לקבל דרך האתר שלהם: www.atzat-nefesh.org

4 לאחרונה, דו"ח מיוחד של איגוד פסיכולוגי אמריקני נדרש לנושא של טיפולי המרה. הדו"ח מדגיש כי ארגונים העוסקים בטיפול המרה כיום משרתים בעיקר את המטופלים השייכים לקבוצות דתיות שמרניות – נוצרים ויהודים אורתודוקסים. הדו"ח מאשר את הקביעה בדבר חוסר יעילות מוכחת של טיפולי המרה והפוטנציאל שלהם להזיק ומעודד את המטפלים לנקוט גישה אתית מאוזנת, שאינה מאפשרת לכפות על מטופל דתי שמרן תפיסה אחת מוגדרת בדבר נטייתו המינית הרצויה, אלא לבחון את האפשרויות העומדות בפניו על סמך מערכת הערכים שלו ולקבל החלטה באווירה משוחררת משיפוט וסטיגמה (ראו American Psychological Association, 2009).

ההומוסקסואלים מקבלים לגיטימציה ראשונה לדבר על ההתמודדות שלהם עם נטייתם המינית, ובכלל – לדבר על עולמם הרגשי. עבור אחדים מהם הדבר ישמש בעתיד גשר לגיבוש של זהות ההומוסקסואלית חיובית. לכן, ייתכן שהיחס הראוי לטיפולים מן הסוג הזה הוא מעין עמדת ביניים – מצד אחד לא לצדד בטיפולים אלו ולא להמליץ עליהם, אך מצד שני גם לא לבטל את הפנייה אליהם.⁵ חשוב לשדר לנער שמגיע לייעוץ, שכל החלטה שלו שמתקבלת מתוך בחירה, מודעות ושיקול דעת היא לגיטימית, ואם בחירתו היא לנסות לשנות את נטייתו המינית, מן הראוי שיבחן אפשרות זו מבלי לנתק קשר עם הגורמים האחרים שבהם הוא נועץ. חשוב לתת לו תחושה של אמון וללמד אותו לסמוך על הרגשותיו – שהוא ידע וירגיש כמה זמן ומאמצים יהיה נכון להשקיע בטיפול מן הסוג הזה.

באשר להתמודדות הדתית – כאן הייעוץ יכול להתבצע בכמה רבדים: רובד של התייחסות אישית לפרט, רובד של עשייה דתית שגרתית ורובד השקפתי-אמוני. מן הראוי שההתערבות הראשונית תסייע לנער להמשיך באורח החיים הדתי ובתוך המסגרת הדתית. חשוב לתת לנער תחושה של התמודדות נורמטיבית, ובשעת הצורך – גם של "חוטא נורמטיבי", כלומר משהו שיכול להיות בתוך מסגרת, אף אם הוא חווה קושי עם חלקים מסוימים שלה. התנגדות לתפיסה הדתית הכוללנית של "הכול או לא כלום" היא תשתית לכל ייעוץ כאן. אדרבה, ייתכן שחיזוק של חלקים אחרים בחווייתו הדתית של נער, שאינם קשורים לנטייתו המינית – מצוות בין אדם לחברו, שמירת שבת, לימוד תורה – יגרום דווקא לכך שהם ימלאו את עולמו וישמרו על יציבותו הרגשית. התמודדות עם נטייה מינית שונה בגיל ההתבגרות ובמסגרת דתית היא חוויה קשה ומערערת דייה, ואין צורך לקעקע בו-זמנית גם את היסודות האחרים ברמה המעשית-התנהגותית. ברמה ההשקפתית-רעיונית ניתן לפתח דיונים עמוקים יותר, שמטרתם העיקרית היא לסייע בפיתוח תפיסת עולם דתית מורכבת ורב-ממדית. תפיסה כזו חורגת במודע ממושגים של "שחור-לבן" ואינה רואה במסר דתי מורכב פשרה של "בדיעבד" או עמדה דתית חלשה, אלא התמודדות נאותה ואמיצה עם הקשיים הקיימים בעולמו של המאמין. לפעמים היא תוביל למקום שבו ניתן להיות עם שאלות שאין להן בהכרח מענה, לפעמים למקום שבו קיימת פשרה עם המציאות, ולפעמים לפרשנות אישית מחודשת של פסוקים והלכות. כך או אחרת – מדובר באתגר עבור התלמיד והמחנך גם יחד, אתגר שיש לו פוטנציאל לערער את התפיסה הדתית, אך גם פוטנציאל להעמיק ולהרחיב אותה. ייתכן שנער שמתלבט בקשר לנטייתו המינית יהפוך כתוצאה מכך דווקא לאדם דתי ומאמין יותר, ויגלה כי תפיסה דתית אינה מובילה אותו בהכרח להתנכרות לזהותו ההומו-לסבית ושאחת אינה חייבת לבוא על חשבון השנייה (Glassgold, 2008; Mark, 2008).

5 בשנים האחרונות הולכת ומתגבשת מעין "דרך ביניים" ביחס למטופלים דתיים שמרנים הרוצים בשינוי נטייתם המינית. מדובר בתפיסה טיפולית שמחד גיסא אינה מנסה לתייג את הנטייה ההומוסקסואלית כסטייה או מחלה ואף אינה מבטיחה "רפיו" ממנה, אך מאידך גיסא מסייעת לפונה שמעוניין לבחון את רמת הגמישות של נטייתו המינית או את האפשרות להינשא במסגרת הטרנסקסואלית, לעשות זאת. עמדה זו אינה מתנגשת עם כללי אתיקה מנחים של APA (ראו Throckmorton & Yarhouse, 2006).

סיכום

המאמר ניסה להתוות דרך להתמודדות עם קשיים של בני נוער דתיים הומוסקסואלים במסגרת חינוכית. אין בו תשובות מן המוכן ולא פתרונות קסם. מקומם של בני נוער אלה הוא מורכב, ואין דרך מלאכותית לפשט את המורכבות הזו. המאמר מציע בדיקה אטית והדרגתית, שמאפשרת לבני הנוער לבנות ולעצב את זהותם בצורה שמתאימה להם, הן מבחינת ההתפתחות האישית והן מבחינת הסביבה החברתית שבה הם מצויים. מודל כזה, שמציע מגוון דרכים של שילוב זהויות בצורה פלורליסטית, נדון בספרות סוציולוגית (Schnoor, 2006; Halbertal & Koren, 2006; Coyle & Rafalin, 2000). במציאות זו קיימת שאיפה לדיאלוג בין עולמות תרבות וזהות שונים, במטרה לבסס את הקשר ביניהם. השילוב "דתיים הומו-לסבים" כיום הולך והופך מאוקסימורון בלתי אפשרי לתופעה תרבותית מוכרת ונחקרת, והשאלה "האם השילוב הזה ייתכן?" מפנה את דרכה לשאלה "כיצד ראוי לשלב בין הדברים?" אני תקווה שמאמרי יתרום להתוויית כיוון בנושא, ושקוראיו ירצו להמשיך ולהעמיק בחיפוש.

מגבלות והמלצות

המאמר הנוכחי התמקד בבני נוער דתי הומוסקסואלי בציבור הציוני-דתי. חשוב שמחקרי ההמשך יבדקו, האם ובאיזו מידה מסקנותיו תקפות בקרב הלסביות, הביסקסואלים והטרנסג'נדרים בציבור הציוני-דתי. מחקרים אחרים כבר הראו שייתכן כי מגדר הוא משמעותי לצורות האינטראקציה בין דתיות לנטייה המינית (Rosario et al., 2006). על כן אין להניח מראש שהדברים הנכונים להומוסקסואלים בציבור הציוני-דתי יהיו תקפים גם ללסביות, ביסקסואלים וטרנסג'נדרים. כיוון שהמאמר הנוכחי אינו אוסף של תיאורי מקרים, אלא התוויה של קווים להבנה וניתוח של תופעה חברתית, מיקוד אוכלוסיית המחקר נבחר על מנת להבטיח הומוגניות ולאפשר תיאור תופעה בצורה ממוקדת. ראוי שבהמשך תוקדש תשומת לב מחקרית גם לתת-אוכלוסיות נוספות שבהן מתקיימת אינטראקציה בין דתיות לזהות הומו-לסבית, כגון התנועות הקונסרבטיבית, הרפורמית והרקונסטרוקציוניסטית, שהמאמר הנוכחי אינו דן בהן, שכן אלו הן תנועות יהודיות דומיננטיות ביותר בתפוצות, במיוחד בארצות הברית, אך נוכחותן והשפעתן הכמותית והציבורית בישראל הן מצומצמת יותר. מאידך גיסא, חשוב שבהמשך המחקר יעסוק גם במקומם של הומוסקסואלים בציבור החרדי בישראל.

מקורות

- אבני, נ' ולוז, ד' (2000). **אימא, יש לי משהו לספר לך**. תל אביב: שופרא.
- קורן, ע' (2003). **ארון בתוך ארון: סיפורים של הומואים ולסביות דתיים**. תל אביב: ידיעות אחרונות.
- קפלן, ד' (1999). **דוד, יונתן וחיילים אחרים: זהות, גבריות ומיניות ביחידות קרביות**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- שביידל, ז' (2006). אח(ר)ים בתוכנו – על מקומם של דתיים הומו-לסביים בחברה הדתית. **אקדמות**, יז, 81–110.
- שלג, י' (2000). **הדתיים החדשים**. ירושלים: כתר.

- American Psychological Association (2005). *Policy statements on lesbian, gay, and bisexual concerns*. Retrieved July 4, 2008, from www.apa.org/pi/lgbc/policy/pshome.html
- American Psychological Association (2009). *Report of the task force on appropriate therapeutic responses to sexual orientation*. Washington, DC: American Psychological Association. Available at www.apa.org/pi/lgbt/resources/therapeutic-response.pdf
- Ariel, Y. (2007). Gay, orthodox, and trembling: The rise of Jewish orthodox gay consciousness, 1970s–2000s. *Journal of Homosexuality*, 52(3–4), 91–109.
- Borowich, A. (2008). Failed reparative therapy of orthodox Jewish homosexuals. *Journal of Gay and Lesbian Mental Health*, 12, 167–177.
- Cass, V. C. (1979). Homosexual identity formation: A theoretical model. *Journal of Homosexuality*, 4, 219–235.
- Cass, V. C. (1996). Sexual orientation identity formation: A Western phenomenon. In R. P. Cabaj & T. S. Stein (Eds.), *Textbook of homosexuality and mental health* (pp. 227–251). Washington, DC: American Psychiatric Press.
- Cochran, S. D., & Mays, V. M. (2000). Lifetime prevalence of suicide symptoms and affective disorders among men reporting same-sex sexual partners: Results from NHANES III. *American Journal of Public Health*, 90(4), 573–579.
- Coyle, A., & Rafalin, D. (2000). Jewish gay men's accounts of negotiating cultural, religious, and sexual identity: A qualitative study. *Journal of Psychology and Human Sexuality*, 12(4), 21–48.
- Dahl, A., & Galliher, R. V. (2009). LGBQQ young adult experiences of religious and sexual identity integration. *Journal of LGBT Issues in Counseling*, 3, 92–112.
- Dahl, A., & Galliher, R. (2010). Sexual minority young adult religiosity, sexual orientation conflict, self-esteem and depressive symptoms. *Journal of Gay & Lesbian Mental Health*, 14, 271–290.
- Davidson, M. G. (2000). Religion and spirituality. In R. M. Perez, K. A. DeBord & K. J. Bieschke (Eds.), *Handbook of counseling and psychotherapy with lesbian, gay, and bisexual clients* (pp. 409–433). Washington, DC: American Psychological Association.
- Depaul, J., Walsh, M. E., & Dam, U. C. (2009). The role of school counselors in addressing sexual orientation in schools. *Professional School Counseling*, 12, 300–308.
- Elizur, Y., & Minzer, A. (2001). A framework for the formation of gay male identity: Processes associated with adult attachment style and support from family and friends. *Archives of Sexual Behavior*, 30, 143–167.
- Elizur, Y., & Ziv, M. (2001). Family support and acceptance, gay male identity formation, and psychological adjustment: A path model. *Family Process*, 40, 125–144.
- Emmons, R. A., & Paloutzian, R. E. (2003). The psychology of religion. *Annual Review of Psychology*, 54, 377–402.
- Halbertal, T. H., & Koren, I. (2006). Between “being” and “doing”: Conflict and coherence in the identity formation of gay and lesbian orthodox Jews. In D. P. McAdams, R. Josselson & A. Lieblich (Eds.), *Identity and story: Creating self in narrative* (p. 37–61). Washington, DC: American Psychological Association.
- Haldeman, D. C. (2004). When sexual and religious orientation collide: Considerations in working with orientation collide: Considerations in working with conflicted same-sex attracted male clients. *The Counseling Psychologist*, 32, 691–715.

- Glassgold, J. M. (2008). Bridging the divide: Integrating lesbian identity and Orthodox Judaism. *Women and Therapy, 31*, 59–73.
- Goodrich, K. M., & Luke, M. (2009). LGBTQ responsive school counseling. *Journal of LGBT Issues in Counseling, 3*, 113–127.
- Kimmel, D. (2000). Including sexual orientation in life span developmental psychology. In B. Greene & C. Croom (Eds.), *Education, research, and practice in lesbian, gay, bisexual, and transgendered psychology* (pp. 59–73). Thousand Oaks, CA: Sage Publication.
- Krause, N. (2003). Religious meaning and subjective well-being in late life. *Journal of Gerontology, 58*, 160–170.
- Mark, N. (2008). Identities in conflict: Forging an orthodox gay identity. *Journal of Gay and Lesbian Mental Health, 12*, 179–194.
- McDaniel, J. S., Purcell, D., & D'Augelli, A. R. (2001). The relationship between sexual orientation and risk for suicide: Research findings and future directions for research and prevention. *Suicide & Life-Threatening Behavior, 31*, 84–105.
- Oman, D., & Thoresen, C. E. (2005). Do religion and spirituality influence health? In R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (pp. 435–459). New York: Guilford.
- Ream, G. L., & Savin-Williams, R. C. (2005). Reconciling Christianity and positive nonheterosexual identity in adolescences, with implications for psychological well-being. *Journal of Gay and Lesbian Issues in Education, 2*(3), 19–36.
- Rosario, M., Yali, A. M., Hunter, J., & Gwadz, M. V. (2006). Religion and health among lesbian, gay and bisexual youths: An empirical investigation and theoretical explanation. In A. M. Omoto & H. S. Kurtzman (Eds.), *Sexual orientation and mental health: Examining identity and development in lesbian, gay and bisexual people* (pp. 117–140). Washington, DC: American Psychological Association.
- Rostosky, S. S., Danner, F., & Riggle, E. D. (2008). Religiosity and alcohol use in sexual minority and heterosexual youth and young adults. *Journal of Youth and Adolescence, 37*, 552–563.
- Savage, T. A., Prout T. H., & Chard, K. M. (2004). School psychology and issues of sexual orientation: Attitudes, beliefs and knowledge. *Psychology in Schools, 41*(2), 201–210.
- Savin-Williams, R. (2006). Who is gay? Does it matter? *Current Directions in Psychological Science, 15*(1), 40–44.
- Schippers, J. (2001). Gay identities: A qualitative study. In M. C. Steffens & U. Biechele (Eds.), *Annual review of gay, lesbian and bisexual issues in European psychology* (pp. 31–35). Trieste: ALGBP.
- Schnoor, R. F. (2006). Being gay and Jewish: Negotiating intersecting identities. *Sociology of Religion, 67*, 43–60.
- Schuck, K. D., & Liddle, B. J. (2001). Religious conflicts experienced by lesbian, gay and bisexual individuals. *Journal of Gay & Lesbian Psychotherapy, 5*, 63–82.
- Sherkat, D. E. (2002). Sexuality and religious commitment in the United States: An empirical examination. *Journal for the Scientific Study of Religion, 41*, 313–323.

- Troiden, R. R. (1988). Homosexual identity development. *Journal of Adolescent Health Care*, 9, 105–113.
- Troiden, R. R. (1989). The formation of homosexual identities. *Journal of Homosexuality*, 17, 43–73.
- Throckmorton, W., & Yarhouse, M. A. (2006). *Sexual identity therapy: Practice guidelines for managing sexual identity conflicts*. Unpublished paper. Retrieved August 21, 2008, from <http://wthrockmorton.com/wp-content/uploads/2007/04/sexualidentitytherapyframeworkfinal.pdf>
- Walzer, L. (2000). *Between Sodom and Eden*. New York: Columbia University Press.
- Wolowelsky, J. B., & Weinstein, B. (1995). Initial religious counseling for a male orthodox adolescent homosexual. *Tradition*, 29(2), 49–55.